

Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem

Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ

3. Baskı

Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ

KUTADGU BİLİG'DE SOSYO-PEDAGOJİK VE SİYASAL SÖYLEM

ISBN 978-605-241-215-2

DOI 10.14527/9786052412152

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**idir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindex.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: 2002

3. Baskı: Haziran 2019, Ankara

Yayın-Proje: Ayşe Açıkgöz

Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306

Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ

Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ, Erzurum İli, Oltu İlçesinde doğdu. İlköğrenimini Oltu'da, Ortaöğrenimini ise, Erzurum Yavuz Selim İlk Öğretmen Okulu ve Ankara Yüksek Öğretmen Okulu Hazırlık Sınıfında tamamladı. 1970/1971 Öğretim yılında Ankara Yüksek Öğretmen Okulu ve Ankara Üniversitesi Eğitim (Bilimleri) Fakültesinden mezun oldu. İki yıl süreyle Van İli Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Program Geliştirme Uzman Yardımcısı olarak çalıştı. 1973 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Pedagoji Asistan olarak atandı. "Türk Eğitiminde Köy Enstitüleri Denemesi" konulu çalışması ile 'Edebiyat Doktoru' unvanı kazandı. Fakültede Felsefe Bölümünün kurulması ile, bu bölüme kadrosuyla birlikte aktarıldı. Uzun zaman bu bölümde görev yaptı. İki arkadaşıyla birlikte Sosyoloji Bölümünü kurdu ve daha sonra bu bölümün bölüm başkanlığına getirildi. Bir yıl süreyle Almanya'da alanıyla ilgili araştırma ve incelemelerde bulundu. 1989 yılında doçent, 1994 yılında da profesör oldu. Evli ve üç çocuk babası olan Prof. Dr. Hüseyin Akyüz'ün eğitimin sosyal, kültürel, tarihsel ve felsefi temelleri ile ilgili çok sayıda makale, tebliğ ve kitapları vardır. Ayrıca sosyal tarih ve sosyoloji konularında da yayınlanmış makale ve kitapları bulunmaktadır.

Yazarın kitaplarında bazıları şunlardır. Türk Eğitiminde Köy Enstitüleri Denemesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları, Türk Eğitimcileri1, Kutadgu Bilig'de Sosyo/Pedagojik ve Siyasal Söylem, Kurumlar Sosyolojisi, Derinden Gelen Ses Eski Türk ve Geçiş Dönemi Çağrısı. Okuttuğu derslerden bazıları da şunlardır. Öğretmenlik Formasyon Dersleri, Felsefe Bölümünde Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Dersleri, aynı şekilde Sosyoloji Bölümünde de Lisans, Yüksek Lisans ve Doktoru Dersleri, Prof. Dr. Hüseyin Akyüz tarafında çok uzun bir zaman okutuldu. 2012 yılında Ankara'ya yerleşen H. Akyüz, çalışmalarına burada devam etmektedir.

ÖN SÖZ

Türk kültür, düşünce ve siyaset tarihinin çok önemli başyapıtlarından biri olan Kutadgu Bilig üzerinde, tarafımızdan yapılan bu çalışma türünün ilk örneklerinden biridir. Bugüne kadar çok sayıda yerli ve yabancı yazarın, bu yapıtı ele alarak inceledikleri bilinir. Genellikle bu incelemeler, Türkoloji biliminin sınırlarını pek fazla aşmazlar. Çok az sayıdaki eğitim tarihçisi ve sosyoloğun da bu konuya fazla ayrıntıya girmeden eğildikleri görülür. Kutadgu Bilig isimli yapıtı ilk kez felsefi, sosyolojik, sosyal psikolojik, politik ve eğitsel/pedagojik söylem ve motifler açısından ele alarak inceleyen ve yorumlayan yapıtı, tarafımızdan yapılmış olan, elinizdeki bu çalışmadır.

Aynı zamanda bu çalışma, daha önce tarafımızdan yayımlanan “Kutadgu Bilig’de Sosyo/Pedagojik ve Siyasal Söylem” isimli kitabın ikinci baskısıdır. İlk baskısı Erzurum’da Eser Ofset tarafından yapılmıştır.

Türk toplumunun şu andaki durumu dikkate alındığında, bu yapıta, onun derinden gelen çağrısına, büyük bir gereksinimin bulunduğu, bizim aracılığımızla tarihin derinliklerinden gelen Yusuf Has Hacib’in buradaki sesine kulak vermek gerektiği açık bir gerçektir. Umudum odur ki, bu ikinci baskı aracılığıyla, söz konusu bu gereksinim karşılanır ve Yusuf Has Hacib’in çağrısı, okuyucuya, tam olarak ulaştırılmış olur. Bu bağlamda çalışmamızın ikinci baskısını üstlenen “Pegem Akademi Yayınları Yönetimine ve çalışanlarına teşekkür etmek istiyorum.

Şu konunun altını çizmek gerekir. Kitap ikinci baskıya hazırlanırken, birinci baskı dikkatle ve itina ile gözden geçirildi, gözden kaçmış olan harf hataları düzeltildi ve tekrar gibi gözükten cümleler, paragrafın bütünlüğünü bozmamak kaydıyla metinden çıkarıldı. Kimi bilgiler güncellendi. Dil konusu üzerinde özenle duruldu; sade, duru ve akıcı bir Türkçenin kullanımını sağlamak için de özel bir çaba gösterildi.

Kutadgu Bilig isimli yapıtın tarafımızdan kapsamlı ve derinlemesine ele alınmasının çok önemli nedenleri vardır. Bu nedenlerden bazıları şunlardır. Aydınlarımızın, bilim insanlarımızın ve siyasetçilerimizin bir kısmında tarihimize, tarihsel kişilerimize ve tarihsel kültürel ve bilimsel çalışmalarımıza karşı küçümseyici bir tavrın bulunduğu bilinir. Onlara göre Türkler, örgütçüdürler, çok çabuk devlet kurarlar, onu yaşatmak ve yönetmek için de her çeşit özveride bulunurlar, güçlü, eğitilmiş ve disiplinli bir ordu beslerler. Gerektiğinde ve yeri geldiğinde savaşmasını bilirler ve kendilerini eski bir sözle “milleti müsellaha” olarak görürler. Türkler, tarihi yaparlar, fakat yazmasını bilmezler. Göçebedirler, bozkır kültürünü paylaşırlar. Bilim, felsefe, sanat, ekonomi gibi uygarlık eserleriyle ilgileri pek yoktur.

Patenti yabancılara ait olan bu gibi olumsuz iddiaların birey ve toplum yaşamında yaratacağı olumsuz tavırların giderilmesi için, özellikle de aydınlarımızdaki aşağılık kompleksinin yenilmesi gerekir. Bunun için de Türk tarihinin; Türk

dilinin ve kültürünün kaynaklarına inilmelidir. Cumhuriyet yönetimi zorunlu olarak bu konuyu gündemine getirmeye başlar. Bu anlayışın gereği olarak yerli ve yabancı bilim insanlarının yapıtlarına başvurulur. Bu araştırma ve incelemelerden çıkarılan bilgilerle, Türklerin beş bin yıllık ulus ve üç bin yıllık da devlet tarihine sahip oldukları sonucuna varılır. Söz konusu bu tarihsel süreç içinde, Türklerin, İslam'dan önce de işlek bir dile, çeşitli kültür öğelerine, çok sayıda uygarlık ürünlerinin üretimine sahip oldukları, ayrıca söylev ve anıt geleneği oluşturdukları anlaşılmış olur.

İslama'ya geçiş döneminde de felsefede, örneğin Farabi, kültürde, bilim yaşamında, dil ve edebiyat çalışmalarında, siyasetname yazma konusunda gösterilen başarıların arkasında, o dönemin felsefe, bilim ve kültürünün yarattığı düşünce ikliminin yanında, Saka/İskit, Hun, Göktürk ve Uygur dönemlerinin yarattığı bilgi birikiminde aramak gerekir. Zaten toplumsal yaşamı oluşturan çeşitli alanlarda, yoktan var etmek olanaklı bulunmadığı, bugün ortaya çıkmış gibi gözükten olgu ve olayların tarihin ağır temposuna uygun olarak içten içe oluşarak geliştiği sosyolojinin eriştiği değerli sonuçlardan biridir. Burada belirtmek istediğimiz konu, Kutadgu Bilig'in yazılış tarihinden önce de, denemeler mahiyetinde de olsa, bazı Türkçe yapıtların yazılmış olabilemesidir. Böyle bir kanyı uyandıran çok sayıda belge ve bilgiden de söz edilebilir.

Gerçekten Yusuf Has Hacib'in kitabı yazdığı yıllar, Türk toplumunun yüksek düzeyli düşünce ürettiği yıllar olarak bilinir. Bu bağlamda felsefe, bilim, tıp, sanat, tasavvuf, kalam, fıkıh, dil, tarih ve coğrafya ile ilgili, kısaca akli ve nakli bilimlerin çok geliştiği, kapsamlı bir alan ve düzey oluşturduğu görülür. Kutadgu Bilig üzerinde yaptığımız bu incelemeden çıkan sonuçlara göre Yusuf Has Hacib, dönemin özünü yansıtan düşünce ufkunda Arap ve İranlı yazarlarla yarıştığı ve bazı konularda da onları geride bıraktığı iddia edilebilir.

Yusuf Has Hacib'in araştırma ve inceleme yöntemi kullandığı görülür. Bilindiği gibi çağdaş bilim, ya da bilimsel zihniyet; gerçeğe sadakatle bağlı kalarak olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri sistemli bir şekilde gözleme, denemeye tabi tutma ve örneklendirme olarak tanımlanır. Bu tanıma göre bilimin nesnel saptama ve açıklamalara dayanması gerekir. Gerçek bilimsel tavır, yöntemden önce, bilimsel zihniyet ve bilimsel paradigmaları ön plana alır. Gerek bilimsel zihniyetin ve gerekse bilimin dayanması gereken ilkeler şunlar olmalıdır: Kesinlik, doğruluk, nesnellik, gerçeğe uygunluk/bağlılık ve kontrol edilebilirlik.

Doğal olarak bu ilkelerin tümünü Yusuf Has Hacib'in çalışmasında bulmak olanaklı değildir. Ancak onun yola çıktığı bakış açısı ve kullandığı yöntem bugün için bile çok ilginç özellikler içerir. Onun incelemelerinde gerek pozitif ve gerekse normatif eğilimler, birbirlerini desteklemek ve tamamlamak üzere birlikte kullanılırlar. İnceleme, eleştiri, yorumlama, önlem ve çare birlikte verilir. Böylece içinde yaşadığı toplumun ve devlet düzeninin çeşitli sorunları mikro ve makro düzeyde

incelenir, yorumlanır, eleştirileri yapılır ve önlemler ve çareler sıralanır. Ele alınan her kavramın, örneğin bilgi, akıl/ukuş, cesaret, asalet, cömertlik, yardım severlik, doğruluk, dürüstlük, para/ekonomi, savunma, sosyal tabakalar/meslekler ve özellikleri ve devlet yönetiminde adil davranış gibi tavır ve eğilimlerin toplumsal ve siyasal işlevleri üzerinde örneklendirmeler aracılığıyla ayrıntılı bir biçimde durulur ve çözüm yolları aranır. Ayrıca etkin bir sosyolog tavrıyla, toplumu laboratuvar gibi görmeye çalışır, bununla da yetinmez, bizzat kendisi yönetici pozisyonda bulunduğu için, akılcı ve nesnel bir toplum mühendisi olarak uygulamaları yönlendirmek ister, devlet başkanına telkinlerde bulunur, öğütler verir ve öneriler sıralar.

Tarafımızda yazılan ve Kutadgu Bilig'i çeşitli açılardan incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmanın girişinde ve metnin değişik bölümlerinde belirtmeye çalıştığımız gibi, Kutadgu Bilik, eğitim, kadın ve aile konularında çağın çok gerisinde kalmakla birlikte, döneme egemen olan düşünce ve kültür düzeyini aşan olgunlukta bir yapıt olarak görülür. En azından din, bilim ve felsefe dilinin Arapça ve sanat dilinin de Farsça olduğu yıllarda, diğer başarılı hizmetleri bir yana, bu kitabı şiir diliyle ve Türkçe yazmış olması, insanımız tarafından övgüye değer bir tavır olarak görülmeli ve bu yazara saygı duyulmalıdır. Burada objektif bir araştırmacı olarak onun olumlu ve olumsuz yanlarını ve çağrılarını tarihin derinden gelen sesi olarak 21. Yüzyıla ulaştırmaktan, kitabın yazarı olarak mutluluk duyduğumu belirtmek istiyorum. Ayrıca kitabımızın yayımlanmasına aracı olan ve katkıda bulunan tüm dostlara da, şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Hüseyin Akyüz

ANKARA, 2019

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ	iii
Ön Söz.....	iv

GİRİŞ	1
--------------------	---

1. BÖLÜM: YUSUF HAS HACİB'İN YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ	11
--	----

1.1. Yaşamı	11
-------------------	----

1.2. Kişiliği ve Görevi	14
-------------------------------	----

2. BÖLÜM: KUTADGU BİLİĞ'İN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ	17
---	----

3. BÖLÜM: YUSUF HAS HACİB'İN GÖZÜYLE KUTADGU BİLİĞ'İN YAZILDIĞI DÖNEM VE BU DÖNEMİN SORUNLARI	23
--	----

4. BÖLÜM: FELSEFİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ	29
---	----

4.1. Teoloji Anlayışı	30
-----------------------------	----

4.2. Düşüncede Uygulanabilirlik İlkesi.....	31
---	----

4.3. Düşüncede Gerçekçilik İlkesi	32
---	----

4.4. Bilgi ve Üst İnsan Kavramı.....	35
--------------------------------------	----

4.4.1. Bilgi Kavramı	35
----------------------------	----

4.4.2. Üst İnsan Kavramı.....	36
-------------------------------	----

5. BÖLÜM: TOPLUMSAL GÖRÜŞ, MOTİF VE ÖGELER	39
---	----

5.1. Toplumsal Tabaka ve Zümre Anlayışı	40
---	----

5.2. Devlet Anlayışı	48
----------------------------	----

5.2.1. Genel Olarak Devlet	48
----------------------------------	----

5.2.2. Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışının Esin Kaynakları.....	50
5.2.3. Devlet Başkanının Özellikleri.....	64
5.2.4. Devlet Yönetimi ve Bu Yönetimin Dayanakları	72

6. BÖLÜM: KUTADGU BİLİG'DE PEDAGOJİK MOTİF VE ÖGELER

6.1. Eğitimin Amacı	106
6.2. Eğitimin İçeriği.....	112
6.2.1. Bilgi, Anlayışı Geliştirici Nitelikte Olmalıdır	114
6.2.2. Dil ile Bilginin Arasındaki İlişkiye Dikkat Etmek Gerekir	115
6.2.3. Bilgi Uygulanır Türden Olmalıdır	116
6.2.4. Bilgi Yeni Olmalıdır	117
6.2.5. Seçilen Bilgi ile Yapılan İş Arasında Uyum Olmalıdır	117
6.2.6. Bilgiler Yazıya Geçirilmelidir.....	118
6.3. Eğitimde Yöntem Sorunu	118
6.4. Eğitici Bir Kurum Olarak Aile.....	122

7. BÖLÜM: SONUÇ VE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....

KAYNAKÇA.....

141

GİRİŞ

Elinizdeki bu inceleme, İslami etki altında gelişen Türk kültür, düşünce ve yönetim anlayışlarının çok önemli ve değerli bir ürünü olan Kutadgu Bilig' isimli yapıtı, "sosyal, siyasal ve pedagojik söylemler" açısından irdelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlar. Türk kültür tarihinin anıtsal kaynaklarından biri olan bu yapıtın, çok eski yıllardan beri yerli ve yabancı Türkologların ilgi odağı olduğu bilinir. Uzun zaman bu ilgi, daha çok dil, tarih ve edebiyat gibi klasik Türkoloji konularıyla sınırlı kalır ve uzun bir zaman sosyolojik, sosyal antropolojik, sosyal psikolojik ve pedagojik araştırma ve incelemelere yönelmez.

Son zamanlarda bazı sosyolog ve diğer sosyal bilimcilerinin Türk kültürünün kaynaklarına ilgi duymalarıyla bu klasik Türkoloji anlayışının dışına çıkıldığı ve az da olsa bir değişimin yaşanmaya başlandığı görülür. Nitekim bu değişiklikten Kutadgu Bilig de nasibini alır ve değişik disiplinlerden bazı bilim insanları bu yapıtı, geniş kapsamlı olmamakla birlikte, farklı açılardan incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutarlar.

Önceki yıllarda bazı eğitim ve pedagoji tarihlerinde, -örneğin Halil Fikret Kanat'ın "Pedagoji Tarihi" isimli yapıtında ve Yahya Akyüz'ün "Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi" adını taşıyan çalışmasında Yusuf Has Hacib'in "eğitici ve öğretici" yönleri üzerinde kısaca durulduğunu biliyoruz. Aslında bu yapıtların yazılış amacı, Yusuf' Has Hacib'in "eğitici ve öğretici karakterini", ya da toplum mühendisliğiyle ilgili yeteneğini belirleme isteminden çok, Türk eğitim tarihine ilgi duyan bazı kişi ve araştırmacılara genel anlamda bilgi sunmak ve onları bu konulara yönlendirmek olabilir.

Tarafımızdan yapılan bu çalışma, kendi türünün ilk örneklerinden biridir. Bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar hiçbir araştırmacı, Kutadgu Bilig'i, bizim yaptığımız gibi "felsefi, sosyolojik, sosyal psikolojik, pedagojik ve siyasal söylemler ve taşıdığı motifler" açısından araştırmaya, incelemeye ve değerlendirerek yorumlamaya tabi tutmamıştır. İlk kez burada Kutadgu Bilig'deki toplumsal tip ve modellerle, eğitici motif ve uygulamaların ilişkisi temel bir inceleme ve araştırma objesi olarak ele alınmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi yaptığımız bu çalışma, türünün ilk örneklerinden biridir. Bu nedenle bazı eksikliklerin olabileceğini, peşin olarak kabul ettiğimizi belirtmeliyiz.

Bu çalışma altı ana bölümden oluşur. Birinci bölümde yazarın yaşamı ve kişiliği, ikinci bölümde yapıt hakkında genel bir bilgi ve değerlendirme, üçüncü bölümde Yusuf Has Hacib'in gözüyle Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem ve bu dönemin ana sorunları, dördüncü bölümde felsefe anlayışı, beşinci bölümde toplumsal

görüşler ve son bölümde ise, yapıta ana rengini kazandıran pedagojik motifler ile kadın ve aile konusu yer alır.

Yusuf Has Hacib, Türk kültür ve düşünce yaşamı bakımından çok değerli ve önemli bir isim olmasına karşın, onun yaşam öyküsü konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Gerçeği ifade etmek gerekirse toplum olarak bizde, yaptığımız ve yaşadığımız tarihsel zamanı, olayları ve olguları belgelendirme anlayışı gelişmediği için, bireyler olarak bizi yakından ilgilendiren bilgileri yazarak bunları koruma altına alma geleneği de oluşmamıştır. Örneğin “biyografi yazma”, “soy kütüğü tutma” ve “anıları yazma” gibi ileride çok önemli tarihsel belge olabilecek çalışmaların önemi, çok sonraları, ancak yaygın olmamak koşuluyla başlamış bulunuyor. Ulus olarak tarihsel zamanı, bu gibi ayrıntıların oluşturduğu gerçeği bir türlü anlaşılamadı ve bu gibi olayların ayırıcısına çok uzun bir zaman varılamadı. Bundan dolayı ulusal tarihimizde anlaşılmasında zorluk çekilen bazı noktalar oluştu ve bugün de bu noktaları aydınlatmakta zorluk çekiyoruz.

Yusuf Has Hacib’in özgeçmişini konusunda da aynı olumsuzluklarla karşılaşılır. Yazarımız hakkında diğer yapıtlarda yeterli bilgi olmadığı gibi, kendisi de bu konudan çok az söz eder ve doyurucu bilgi vermez. O, büyük yapıtının yalnızca bir yerinde adının Yusuf olduğunu, elli yaşlarında bu yapıtı yazmaya başladığını ve bunu on sekiz ayda tamamladığını belirtir. Bu yapıtı tamamlayarak hükümdara sunduğu yıl ise, hicri 462’dir. Bizzat kendisinin yaşamıyla ilgili verdiği nesnel bilgiler bunlardan ibarettir. Verdiği diğer bilgiler ise dolaylıdır.

Aslında bu bilgilerin çoğu, yaşlılıktan, yaşadığı devrin olumsuzluklarından, insanların vefasızlıklarından şikâyet, eleştiri, ya da yakınmalar biçimindedir. Bu çeşit eleştiri ve yakınmalardan analogi, ya da projeksiyon yoluyla bazı bilgiler çıkarılabilir düşüncesiyle yaşam öyküsünün anlatıldığı bölümünde bu yöntemlerden azami ölçüde yararlanıldığını belirtmeliyiz.

Yusuf Has Hacib’in yaşamıyla ilgili ikinci önemli kaynak, Kutadgu Bilig’e sonradan eklemeler yapanlar tarafından verilen bilgilerdir. Bu bilgilere göre Yusuf Has Hacib, Balasagun’da doğmuş, çok iyi bir eğitim görmüş, uzun yıllar Karahanlı sarayında “uluğ hacib”lik görevinde bulunmuş, zeki, bilgili, dürüst, iyi ahlak ve erdem sahibi, asil bir aileye mensup, cesur bir insandır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, Kutadgu Bilig’in genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. “Türklük Bilgisi”, “Türk Şahnâmesi”, tarafımızdan da Türk Magna Carta’sı olarak nitelendirilen bu çok önemli yapıt, adından da anlaşılacağı gibi, “kutluluk veren bilgi” anlamına gelir. Yapıtın başka bir önemli özelliği ise, Türk diliyle yazılmış büyük bir çalışma olmasıdır.

Bilindiği gibi o yıllarda bilim, din, kültür, felsefe ve sanat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılırdı. Siyasal ve askeri egemenlik Türklerde olmakla birlikte, Türkçe, büyük oranda Arapça ve Farsçanın etkisi ve hatta baskısı altına girmiş bulunuyordu.

Yapıttan edindiğimiz izlenime göre, Yusuf Has Hacib'in bu büyük ve çok önemli çalışmasını, Türk diliyle yazmış olmasının iki önemli nedeni olmalıdır. Bu nedenlerden biri, özellikle Türk aydınlarına Türk diliyle ve hem de manzum olarak böyle bir yapıttın yazılabileceğini göstermek ve Türkçenin yeterli bir dil olduğunu vurgulamak, diğeri ise böyle bir geleneğin varlığı olabilir. Diğer bir söyleyişle o güne kadar başkaları tarafından Türk diliyle yazılmış, ancak günümüze kadar gelememiş, fakat o dönemde düşünsel bir referans kadrosu oluşturan bir geleneğin varlığı da söz konusu olabilir. Özellikle bu durumu göz ardı etmemek gerekir. Yusuf Has Hacib'in bu kitabında ele alınan konuların spesifikliği ve bu konuların işlenmesinde seçilen yöntem ve takip edilen usullerin son derece gelişmiş olması, değişik olasılıkları da çağrıştırarak bilinç düzeyine çıkarır niteliktedir. Ortaya konulanları yalnızca Yusuf' Has Hacib'in liyakat ve yeteneğiyle açıklamak çok zor, hatta olanaksız gözüküyor. Bu bağlamda denemeler mahiyetinde de olsa, bazı Türkçe yapıtların yazılmış olma olasılığı vardır. Hatta o dönemde, bugün farkında olmadığımız bir yapıt yazma ve yapıt oluşturma geleneği de bulunabilir.

Gerçekten de böyle bir geleneğe sahip olmadan, ya da denemeler mahiyetinde de olsa bu çeşit bir hazırlık dönemi yaşanmadan Kutadgu Bilig gibi olgun bir kitabın üretilmesi pek olağan gözüküyor. Özellikle de bu kitap, devre egemen olan düşünce ufkunu delebilecek bir olgunlukta bulunuyorsa, bu durumu sadece yazarın yeteneğine bağlamak yeterli olamaz. Başarının felsefi, sosyolojik, sosyal psikolojik ve kültürel temellerini ve hatta atmosferini de düşünmek gerekir. Bu bağlamda yoktan var etmek, doğa âleminde olanaklı olmadığı gibi, insan ve insanı konu edinen çeşitli toplumsal ve kültürel yapılar için de olanaksızdır. En ileri diye kabul ettiğimiz buluşlar, keşifler ve düşünceler, çoğu kez güngörmüş dünyamızın bize sunduğu malzemelerle örülmüşlerdir. Sanırım Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i yazarken gösterdiği başarıyı bu anlayış içerisinde değerlendirirsek, bireysel başarının arkasındaki düşünsel, tarihsel, sosyal ve kültürel dinamikleri de yakalamış oluruz.

Yusuf Has Hacib'in yaşadığı yıllar, Türk düşünce ve kültür yaşamının çok önemli dönemlerinden biri olarak değerlendirilen İslam kültürüne, aynı zamanda da Ortadoğu uygarlığına geçiş dönemidir. Tarihimizin çok önemli noktalarından birini oluşturan bu olayı, günümüzün sosyal psikolojisi açısından kısaca değerlendirmekte yarar vardır.

Şunu rahatça söyleyebiliriz ki, tarihimizde 9. yüzyılda başlayıp, 13. yüzyılda donuklaşan düşünsel, sosyal, kültürel, dinsel ve bilimsel değişme eğilimleri, bugün bile etkisini değişik görüntüler altında sürdürmektedir. 13. yüzyılda zirve yapan İslami Türk skolastisizmi, gerçekçi bir biçimde irdelenip, hak terazisinde tartılarak nesnel olarak sorgulanabilirse, bugün Batı uygarlığı karşısında gösterdiğimiz aciz tavrın düşünsel, tarihsel ve siyasal nedenleri de ortaya çıkmış olur.

Bilindiği gibi, gerek birey ve gerekse toplum yaşamında meydana gelen değişim süreçlerinin kendine özgü yasa ve ilkelerinin olduğu kuşkusuzdur. Sosyal, kültürel, özellikle de bilimsel ve düşünsel alanlarda görülen değişim süreçlerinde, değişimi empoze eden toplumun, uygarlığın, ya da kültürün baskısı yanında, değişime muhatap olan aday toplumun algı kapasitesini (alırlılık gücünü), toplumsal zeminini ve ulusal atmosferini oluşturan toplumsal tutumları göz ardı etmemek gerekir. Bilindiği gibi toplumsal tutumların içerisinde kognitif (bilişsel), duygusal ve davranışsal öğeler bir arada bulunurlar ve bu öğeler aynı zamanda toplumsal kontrol mekanizmaları oluştururlar. Dışarıdan gelen değişim istek ve eğilimleri, bunların süzgecinden geçtikten sonra değer kazanırlar ve bireyler tarafından benimsenerek toplum yaşamına girmeye başlarlar.

Gerçekten de sosyal, kültürel, özellikle de bilimsel ve düşünsel alanlarda kendini gösteren değişim isteklerinde, aday toplumun algı kapasitesinin yanında, toplumsal tavrı da çok önemli bir işleve sahiptir. Eğer kültürel bir tutumu, bilimsel bir anlayışı, ya da felsefi bir düşünce biçimini bireyin, dolayısıyla toplumun zihin ve gönül dünyasına yerleştirerek bunları ana tutum haline getirmek istersek, ilk aklımıza gelecek şey, bireyin ve toplumun bunları anlayacak durumda olup olmama sorunu ve bu sorunu irdeleme anlayış ve yöntemi olmalıdır. Toplumun algı düzeyi, ya da ana tutumları/zihniyetleri buna uygun değilse, olumsuz tutumların ortaya çıkma olasılığı çok yüksektir. Aynı zamanda değişime muhatap olan toplum, bir yandan ulusal kimlik ve kişiliğini korumaya çalışır, diğer yandan da çağın geçerli bilgi ve düşüncelerini zirvede yakalamak isterse, burada farklı bir durum söz konusudur. Bu farklılık, toplumun sahip olduğu bilgi ve değerlerin birçok bakımdan yeni olanla benzerliğiyle ilgilidir.

Yusuf Has Hacıb'in içinde yaşadığı 11. yüzyıldaki Türk toplumu, devrin önde gelen uygar İslam toplulukları olarak değerlendirilen Arap ve Fars toplumlarının sahip olduğu bilim, sanat, siyaset ve düşünce dünyasını, gerek biçim ve gerekse içerik öğeleri bakımından yakalayan, bazı bakımlardan ise, onları geride bırakan bir ulus olarak kendini gösterir. O dönemin Türk toplumu, çağa egemen olan düşünce akımlarını anlayarak yorumlayan, benimseyerek kendine mal eden bir toplumdur. Hatta bu toplum, dışarıdan aldığı öğelere kendi zihin dünyasından bir şeyler katarak takdim edebilecek olgunluk derecesine erişmiş bir toplum özelliği

gösterir. Bu durum sosyal psikolojik bakımdan uyma davranışları olarak görülen boyun eğme, benimseme, ya da özdeşleşme davranışlarından önemli ölçüde farklıdır. O yıllarda Türk toplumunun bazı alanlarında görülen değişim süreçleri, bir “özümseme” ve bunu takip eden bir “kendiliğinden davranış farklılaşması” olarak değer kazanır. Aynı zamanda yaşanan bu değişim süreci, kültür ve düşünce tarihimizin yüz akı olan, biricik bir değişim hareketidir de.

Sözünü etmeye çalıştığımız 9/11.yüzyılda yaşanan “özümseme” ve “kendiliğindenlik süreci”, Türk toplumunu her alanda çağının ilerisine götürür. Bilim, sanat, din, askerlik ve felsefede gösterilen bu başarı, savımızı doğrular niteliktedir. Aslında bu alanda gösterilecek en sağlam delil, Kutadgu Bilig’in bizzat kendisidir.

Kutadgu Bilig, mesnevi tarzında yazılmış, manzum bir kitaptır. Bu kitabın son kısmında kaside şeklinde söylenmiş 124 beyit bulunur. Kitabın tamamı, 6645 beyittir. Sondaki 77 beyit de eklenince bu rakam 6722’ye ulaşır. Fakat bu 77 beyitlik kısım yapıtla uyumlu gözükmeyle birlikte, başkaları tarafından eklenmiştir. 85 bab vardır ve her bab kendi içinde alt kısımlara ayrılır. Yapıt aruz vezninin, faülün, faülün, faülün, faül kalıbıyla yazılmıştır. Asıl metin sade ve duru bir Türkçedir. Daha sonra yapılan eklerle Arapça ve Farsça sözcüklerin metne girdiği, ancak buna karşın yabancı sözcük sayısının oldukça az olduğu görülür.

Kitabın üçüncü bölümünde Yusuf Has Hacib’in gözüyle Kutadgu Bilig’in yazıldığı dönem ve bu dönemin temel sorunları ve dördüncü bölümünde ise, Kutadgu Bilig’deki felsefe anlayışı ve düşünce öğeleri ele alınmıştır. Bilindiği gibi Kutadgu Bilig, insanın her iki dünyada mutlu olması için gerekli bilgileri öğretmek ve bunun yollarını göstermek amacıyla yazılmış manzum bir kitaptır. Ayrıca yazar, bu kitapta, birbiriyle çok sıkı ilişkisi olan birey, toplum ve devlet yaşamının ideal ölçülere uygun bir şekilde düzenlenmesi için gerekli zihniyet, erdem ve bilgilerin neler olduğunu, ya da neler olması gerektiğini belirlemeye çalışır. Bunu sağlayabilmek için de, bir yandan gündelik yaşamda kullanılan öge ve malzemeleri irdeleyerek yeniden kurmaya uğraşırken, diğer yandan da bu yaşamın üzerine çıkarak ideal tip ve model oluşturma yoluna gider ve mevcut toplumu her yönden kuşatmak ister. Böylece gerçek olan ile, ideal durumda bulunan arasında çok sağlam ve güçlü bağlar kurulmak yoluyla yeni bir “yaşam düzeni” ve “yaşam felsefesi” gündeme getirilmiş olur. Özellikle Kutadgu Bilig’de, bilmek kavramı, sürekli olarak “kılmak” ve “yapmak” eylemleriyle birlikte düşünülür. Bu da yapıtın, dolayısıyla yazarın, bir yarıyla yaşama ne kadar bağlı oluşunu göstermesi bakımından çok önemli bir sonuçtur.

Kutadgu Bilig de ideal bir insan tipinin nitelik ve öğeleri sıralanırken; düşünmek, aklını kullanmak, bilmek, yapmak ve kılmak kavramlarına birlikte yer verilir. İyi ve üstün bir insan, aklını kullanmalı, düşünmeli, bilmeli, fakat bun-